

ILLÉS PÉTER

A tájváltozás és a szociokulturális környezeti átalakulás kölcsönhatásairól a kistalusi zártkerti művelésű szőlőhegyeken

A kistermelői földhasználat visszaszorulása Magyarországon¹

Magyarország mezőgazdasága az 1989–1990. évi politikai rendszerváltást követő évtizedekben a globális kapitalista élelmiszertermelés gazdasági folyamataiba integrálódott, aminek lényegi jellemzője a tömeges élelmiszeripari termelékenység folyamatos fokozása, az olcsó élelmiszer rendszerének működtetése, a profit maximalizálása, az ökoszisztéma és a természeti erőforrások termelőerőként való kihasználása, valamint az ipari–digitális kapitalizmus (poszt)modern fogyasztáscentrikus működésének kiszolgálása. A magyar paraszti réteg történeti utódjaiként meghatározott „hagyományos termelők”, illetve az élelmiszer-önrendelkezés hazai átalakulása során a mezőgazdasági termelők és városi fogyasztók sokirányú kapcsolatai jöttek létre az elmúlt évtizedekben.² A posztszo-

cialista átmenet az elmúlt három évtized alatt olyan makroszintű komplex ideológiai, kulturális és gazdasági folyamatok mentén zajlott, amelyek mélyreható és regionálisan is eltérő társadalmi szerkezetváltozással is együtt jártak. Úgy gondolom, mindezek következtében az ezredfordulós ipari–technológiai fejlődés városi és azok agglomerációs központjain túli (belső)periférikus helyi társadalmakon belül a földtulajdonlásra és földhasznosításra vonatkozó attitűdök és igények megváltozása, párhuzamosságai³ a leginkább meghatározó emberi ágenciák a formálódó 21. századi vidéki táji diverzitás kialakulásában. A magyar falvakat egészen a közelmúltig jelentősen meghatározó, történeti hagyományos családi gazdálkodás, mezőgazdasági kistermelés folyamatos visszaszorulása azonban recens totalitásában átláthatatlan nyomokat hagy ökológiai (ant-

1 A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00730/20). A terepi interjúk helyszíneire, időpontjaira és alanyaira vonatkozó adatok, a (digitális) hangzóanyagok, a kéziratos gépelt és (digitálisan) fotózott dokumentációk megtalálhatók a szombathelyi Savaria Múzeum Néprajztudományi Osztálya Adattárában („Paraszti szőlőhegyek változásvizsgálata a Délnyugat-Dunántúlon”, NAd/2407-2021), illetve Fotótárában nyilvántartásában. Az itt közölt írás rövidített változata az esettanulmányokat is bemutató–elemző bővebb feldolgozásnak.

2 Balogh Pál Géza – Michels Ambrus – Nemes Gusztáv – Szegedyné Fritz Ágnes: A hiányzó láncszem – termelők és fogyasztók összekötésének dilemmái a rövid élelmiszerláncokban. = Fordulat, 2021. 2. sz. 109–148. p.

3 Vajda András: Falusi közösségek, változó életterek, átalakuló lokalitások. In: Változó ruralitások. A vidékiség mai formái. Szerk. Jakab Albert Zsolt, Vajda András. Kolozsvár, 2019. (továbbiakban: Jakab – Vajda, 2019.) 11–30. p. (Krizsa Könyvek; 45.)

ropogén) tájalakító hatásaiban is.⁴ Annyi bizonyos, hogy miként a korábbi történelmi korszakváltásokban, jelenünkben is alapvetően meghatározóak a földbirtoklás feltételrendszerei, az erőforrásként – termőföld, erdő, víz, ásványkincsek – hasznosítható területek tulajdonjogának változásai, azok különféle társadalmi rétegekben való átértékelődése.⁵ Ugyanakkor ellentmondásos módon, a széleskörű társadalmi–kulturális átalakulás és ideológiai–gazdasági átrendeződés – pl. „környezettudatosság”, „fenn tarthatóság”, „klímaváltság” – során, illetve mindazok ellenére, a falvak preindusztriális korszaka máig ható és sokféle kulturális, szellemi–tudati hagyatékot – pl. „helyi hagyomány”, „helyi erőforrás” –, valamint táji–környezeti reliktumot örökített tovább mikroszinten. Olyannyira, hogy ezek szám-

bavétele és azonosítása – pl. értékár mozgalom –,⁶ gazdasági hasznosíthatóságuk megteremtésének igénye, illetve az ezekre történő reflexiók a megváltozott élelmiszer előállítási technológiai adottságok miatt is párhuzamosságokat mutató rurális gazdaságban – pl. „helyi termék”, „ökológiai gazdálkodás”, „biogazdálkodás”, „innovatív agrárkezdeményezések” –⁷ tulajdonképpen a mai napig jelen vannak, még ha azok csak temporalitásukban, töredékeikben és részlegességükben is hasznosulnak.

A magyar vidéki társadalom egykor általános tradicionális földcentrikus gondolkodása, a föld birtoklása szimbolikus értéke, annak megtartása és gyarapításának aspirációja,⁸ a családi gazdálkodási műveltség átörökítése láncolatának megszakadásával tulajdonképpen a 21. századra elveszett. Ennek kialakulása magyarázatában a ma széles körű konszenzuson alapuló legfőbb tézis, hogy a 20. század második felében, az 1950-es évektől a kollektívizáláson és „korszerű nagyüzemen” alapuló szocialista mezőgazdaság a saját földtulajdonnak csak kevés teret hagyó rendszert hozott létre, illetve a föld forgalmi értékét is megszüntette. Ez a hatalmas változás valóban együtt járt a vidéki társadalom megélhetése szempontjából az 1945 előtti paraszti gazdaságok hordozta mentalitás és műveltség devalválódásával, illetve a családi gazdálkodás beszűkülésével. Ugyanakkor, az államszocialista modernizáció idején a részleges földhasz-

- 4 *„Hazánk mai birtokszerkezete tehát az 1945 előttinél is szélsőségesebb képet mutat, mert akkor a nagyüzemek területi aránya csak feleakkora volt, mint ma. Súlyosbítja ezt az a tény is, hogy azóta csaknem egymillió hektár mezőgazdasági területtel lett szegényebb az ország. Statisztikai kimutatások szerint az egykori termőföldből ennyit foglaltak el a vízügyi létesítmények, az utak, a vasutak, a lakóparkok, a „zöldmezős” beruházások, a vásárlóközpontok, az üdülők és a közelebből meg nem határozott „egyebek”. Az erdősítés alig néhány százalékot tesz ki. A megművelt területekből, becslések szerint mintegy 400 000 hektár van külföldiek bérletében vagy társaságokon keresztül a birtokában, ami egy megyényi területet jelent.”* – summázza Andrásfalvy Bertalan az ország teljes társadalmát érintő ezredfordulós mezőgazdasági posztállapotot. *Andrásfalvy Bertalan: Bevezetés. A gazdálkodás következtében végbement földfelszínváltozások vizsgálata a Kárpát-medencében.* In: *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében. A Kárpát-medence felszínének változása a földhasználat és az életmód változásának következtében.* Szerk. Uó, Vargyas Gábor. Bp., 2009. 17. p.
- 5 *Máté Gábor: Táj és kollektívizálás. A kisparaszti gazdálkodás felszámolásának táji hatásai az egyházasközi termelészövetkezet területén.* In: *Állami erőszak és kollektívizálás a kommunista diktatúrában.* Szerk. Horváth Sándor, Ö. Kovács József. Bp., 2015.: 158. p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)

6 *Kemecsi Lajos: A néprajztudomány és a hungarikumok kapcsolata.* = *Honismeret*, 2018. 1. sz. 20–26. p.

7 *Bíró A. Zoltán: Szempontok innovatív agrárkezdeményezések társadalmi beágyazottságának vizsgálatához.* In: *Jakab – Vajda*, 2019. 175–183. p.

8 *Molnár Mária: Társadalmi tagozódás.* In: *Magyar Néprajz. 8. Társadalom.* Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Bp., 2000. 489. p. (Magyar néprajz nyolc kötetben)

nálatot, a magáncélú élelmiszertermelést lehetővé tévő, 1990-ig működő háztáji gazdálkodásba (kb. 0,5 ha⁹ a családi ház körül, kertekben, termelősövetkezet földjein stb.) visszaszoruló utóparaszti hagyományok – pl. családi keretekben történő gazdálkodás, munkavégzés a munkáért önmagáért, az önellátás eszményéhez való igazodás – mentén ugyan valóban lejátszódott a történelmi parasztság teljes megszűnése.¹⁰ Azonban a vidéki népesség tömeges termőföldhöz való kapcsolata, a megélhetésben játszott szerepe mégis egy fél évszázadig még fenn tudott maradni. Ez még akkor is így volt, ha az államszocializmus rendszerszinten nemcsak a föld magántulajdonként való lehetőségét korlátozta, hanem a profit megszerzésére érdekében a javak és erőforrások hasznosítására irányuló egyéni kezdeményezői szerep sem nyerhetett teret és a kollektív tulajdonlason alapuló termelősövetkezeti együttes munka is mélyen, tartósan áthattotta az egykori paraszti közösségek helyén létrejött falusi társadalmat.¹¹ Sőt, társadalm szerkezetileg nézve, 1981-ben a magyar lakosság szinte a fele, 42%-a foglalkozott valamilyen módon mezőgazdasági kistermeléssel az életkörülményei javításához, ezen belül mindössze csak 11,2% tartozott a szövetkezeti parasztsághoz, 31,2% volt a munkásosztály tagja és 26,9% nyugdíjas. A magyar mezőgazdaság karakterét meghatározóan, a 1990-ben még kb. 1,41 millió háztáji és kisüzem működött Magyarorszá-

gon, a „paraszti polgárosodás” sajátos kései, tömeges nivóján.¹²

A már ezredfordulós posztoszocialista, kényszerűen (újra) kapitalizálódó, a vállalkozásoknak, piacosodásnak lehetséges módon teret nyitó Magyarország – pl. kárpótlások, agrárprivatizáció az 1990-es években, mezőgazdasági kft.-k – általános ideológiai, társadalmi-kulturális és gazdasági átalakulásának jelentős mérföldköve volt 2004-ben az Európai Unióba és annak fejlesztési paradigmáihoz – pl. fenntarthatóság, tudástársadalom, vidékfejlesztés – történet csatlakozás. A politikai-ideológiai változásokat a társadalmiak csak lassabban követték, ennek oka, hogy ugyan bizonyos piacpárti, a fogyasztói társadalom kialakulása felé mutató változások még az államszocialista mezőgazdaságban megtörténtek – pl. órabér, havi fix jövedelem bevezetése, technológia- és tudásintenzív szövetkezeti működés – 1990-ig, azonban a piaci árutermelő mezőgazdasági üzemek működtetéséhez szükséges komplex tudás – termékkör meghatározása, termelési folyamat, végtermék értékesítése – széles társadalmi körben egyáltalán nem állt rendelkezésre.¹³ Az uniós csatlakozás előtt közvetlenül, a 2003. év végi gazdaságszerkezeti összeírás szerint még 766.000 egyéni gazdaság és 7813 működő gazdasági szervezet állt az országban.¹⁴ A falusi társadalom számára kényszerű és erőltetett mezőgazdasági kapitalizációt mutatja, hogy a statisztikai vizsgálatok szerint az egyéni gazdaságok 59%-a (sic!) még ekkor is saját fogyasztásra terme-

⁹ Területmérték. 1 hektár = 10.000 m².

¹⁰ Szilágyi Miklós: Bevezetésként: az utóparaszti hagyományokról. In: Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. Szerk. Schwarcz Gyöngyi, Szarvas Zsuzsa, Szilágyi Miklós. Bp., 2005. (továbbiakban: Schwarcz – Szarvas – Szilágyi, 2005.) 9–16. p. (Műhelytanulmányok. Rendszerváltás Magyarországon)

¹¹ Sárkány Mihály: Vállalkozók Varsányban. Mezőgazdaság és azon túl a nagyvilág. In: Schwarcz – Szarvas – Szilágyi, 2005. 37–46. p.

¹² Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Bp., 2002. 203. p. (Osiris tankönyvek)

¹³ Domschitz Máttyás: Mezőgazdaság a (sosem) létező szocializmusban. A kapitalista piacgazdaság Kádár-kori gyökerei. = Fordulat, 2021. 2. sz. 120. p.

¹⁴ Takács József: A magyar mezőgazdaság főbb jellemzői a 2003. évi gazdaságszerkezeti összeírás alapján. 1. = Statisztikai Szemle, 2005. 8. sz. (továbbiakban: Takács, 2005.) 705. p.

lőnek vallotta magát, 29%-a alkalmi áruter-
melőnek és csak 11%-a elsősorban áruter-
melőnek. Tehát az ezredforduló környékén
alapvetően még mindig hangsúlyosan kis-
kapacitású szervezetekből állt a magyar me-
zőgazdaság, még akkor is, ha az egyéni gaz-
daságok (úgynevezett kisüzemek) száma már
a szocialista mezőgazdaság idején, az 1970–
1980-as évektől csökkenő tendenciát muta-
tott, ami az 1990 utáni gazdasági átmenetben
felgyorsult.

Az egyéni gazdaságok csökkenésének
az okát 1990 előtt elsősorban az elöregedés
jelentette, majd a 2000-es évekre a mező-
gazdasági termelés elégtelen jövedelme-
zése, piaci és értékesítési problémák okoz-
ták, valamint a korábbi nagyüzemi
termelésszervezés átalakulása (pl. kister-
melők alapanyaggal, védekezőszerekkel,
szaktanácsadással stb. való ellátásának
megszűnése).¹⁵ A csökkenés elsősorban
a 10 ha alatti egyéni gazdaságokat érintette
leginkább, azon belül is az 1 ha-nál is kisebb
területen gazdálkodókat, akik ugyan
az egyéni gazdaságok területének mintegy
5,2%-át művelték. Mindeközben az 50 ha
feletti területeken a növekedést lehetett ki-
mutatni, vagyis a nagy gazdaságok növe-
kedése vált meghatározó iránnyá. Majd
2 évtized múlva, napjainkban, az Agrárcen-
zus 2020 előzetes adatai összesen 234.000
mezőgazdasági tevékenységet folytató gaz-
daságot állapítanak meg, ami a 2010-ben
volt gazdaságok számához képest is kéthar-
mados (sic!) csökkenést mutat.¹⁶

A művelt területek folyamatos fogyat-
kozása mutatható ki általánosságban a szű-
kebb témánkkal kapcsolatosan, a hazai bor-
vidékeken is, melyeken hagyományosan
a kistermelő és egyéni gazdaságok szerepe
a meghatározó mind a mai napig. 2003-ban

gyümölcsstermeléssel 105.000 ha-on 120.000-
en, szőlőstermeléssel 88.000 ha-on 196.000-
en foglalkoztak, aminek 87%-a (170.000 ma-
gángazda) 0,5 ha alatti területet művelt.¹⁷
2020-ban a 4,8 millió ha mezőgazdasági föld-
területből 82,2%-a szántó, 14,8% gyep, vala-
mint 1,8% gyümölcsös (kb. 84.000 ha) és 1,3%
szőlőterület. 2020-ra a művelt szőlőterületek
62.000 ha-ra csökkentek. Vagyis, miként
a statisztikai adatok is egyöntetűen alá-
támasztják, az európai integrációt követően
a globalizálódással együtt a kistermelői funk-
ció leértékelődése és visszaszorulása, illetve
a gazdaság és társadalom struktúrájának
„agrártalanítása” továbbra is intenzíven ha-
lad előre egy új, vidékszociológiai értelemben
hibrid jellegű vidéki társadalom és gazdaság
kialakulását eredményezve.¹⁸

A Kádár-kor zártkerti öröksége

A magyar vidéki társadalom túlélését biz-
tosító hagyományos kistermelés által hasz-
nosított földterületek egy sajátos típusát je-
lentik a Kádár-kor szocialista típusú
mezőgazdaság idején kialakított és számos
vonatkozásukban, funkciójukban máig
fennmaradt zártkerti területek, amelyek
összességében kb. 200.000 ha-t jelentenek
napjainkban Magyarországon.¹⁹ A 2011-ben
végzett országos felmérés alapján 1954 te-
lepülés rendelkezik zártkerti területtel.²⁰

17 Takács, 2005. 722. p.

18 Vö. Kovács Imre: A vidék az ezredfordulón. A je-
lenkori magyar társadalom szerkezeti és hatalmi
változásai. Bp., 2012. 195–202. p.

19 Cros Kárpáti Zsuzsa – Gubicza Csilla – Ónodi Gá-
bor: Kertsek és kertművelők. Urbanizáció vagy
vidékfejlesztés? Bp., 2004. (továbbiakban: Cros
Kárpáti – Gubicza – Ónodi, 2004.) 62. p. (Környe-
zet- és tájgazdálkodás; 4.)

20 Molnárné Abicz Kinga – Vaszócsik Vilja: Esztergom
zártkertjeinek történeti területhasználata vizsgálata
a 19. századtól napjainkig. = Tájökológiai Lapok,
2019. 1. sz. 108. p., 1. ábra.

15 Takács, 2005. 706. p.

16 https://www.ksh.hu/agrarcentzusok_agrarium_20
20 (Megtekintve: 2022. február 2.)

Maga a fogalom még az 1955 utáni rendeletekben a kollektivizálással összefüggésben jelent meg és azokat a kertművelési ágban megtartott kisparcellás területeket jelölte, amelyeket a nagyüzemi művelésre alkalmatlannak találtak, ezért elkülönítve a falvak lakói között kerültek kiosztásra. Ezeket a maradványterületeket kezdetben valóban kertként művelték,²¹ segítve a falusi, akkor még jellegzetesen mezőgazdaságban dolgozó falusi agrárnépesség élelmiszer önellátását. Jogi értelemben ugyan magántulajdonként (max. 3000 m²) elkülönültek a termelősövetkezeti tagoknak kiosztott háztáji földektől, mégis részévé váltak a kiegészítő kisüzemi agrártermelésnek, főként azokban a térségekben, ahol jelentős szőlészeti és gyümölcsészeti hagyományok éltek tovább.²² Az 1970–1980-as években zártkertek lettek nem csak az egyéni és családi keretekben művelt területek, hanem az üdülést, szabadidős kikapcsolódást, rekreációt szolgáló új parcellázású „hobbykert” területek is. A politikai rendszerváltást követő földprivatizáció időszakában 1991-ben a Földtörvény módosítása tiltotta meg az új zártkertek kialakítását, majd az 1994. évi LV. termőföldről szóló törvény már nem használta a zártkert fogalmát mint területfelhasználási kategóriát. A sajátos agrártörténeti, néprajzi és településszerkezeti adottságokkal rendelkező apróparcellás zártkerti földrészetek tömegével maradtak fenn a rendszerváltást követően napjainkig

szerte az országban, elsősorban a kedvező fekvésű, panorámás üdülővezetkekben, ami miatt a külterületi mezőgazdasági területeknél nagyobb ingatlanpiaci értéket képviselnek.²³ A nagyvárosok vonzáskörzetein túl a zártkertek kialakulásának jellegzetes térségei Észak-Magyarország (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), illetve a Nyugat- és Dél-Dunántúl (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Somogy és Baranya megyék).²⁴

A zártkertek földrajzi elterjedése feltűnő egyezéseket mutat a Dunántúl egykor hegyközségekre²⁵ is szerveződő apróparcellás parasztbirtokokból álló szőlőhegyeinek térségeivel. Ennek oka, hogy az akár középkori eredetű, elaprózódott telekszerkezetű, a falvak erdős határaitban zárványszerűen meghúzódó történeti paraszti–kisparcellás szőlőhegyek alkalmatlanok voltak a 20. század második felének szocialista termelősövetkezeti kollektív és gépesített művelésre, ezért azokat is többnyire zártkerti területté nyilvánították. A vegyes gazdálkodással – szőlő, kert, gyümölcsös kaszáló, szántó – kisparcellás szőlőhegyek nem csak az önellátó borkészítés tradicionális helyei voltak, hanem a teljes falusi népesség közvetlen táplálékát adó, illetve jövedelemnyújtó minőségi gyümölcsstermesztésnek és hasznosításának a védett helyei.²⁶ Az egykor főként hegyvamos és szabad kismemesi területek a 19. század közepétől saját tulajdonú, családi

- 21 A szocialista típusú mezőgazdasági termelősövetkezetek kialakítása és a földrendezések megszilárdulása után az 1967. évi földtörvény mentén a földhivatalok végezték a zártkertek rendezését. A tervezett háztáji és kiegészítő gazdasági funkciót az 1960–1970-es években a személyi földtulajdonra és üdülőingatlanra való igény és lehetőség (1030/1969. sz. MT rendelet) tovább differenciálta.
- 22 *Bali János: Zártkerti gazdálkodás a 20. század második felében.* = *Ethnographia*, 2005. 2. sz. (továbbiakban: Bali, 2005.) 159. p.

23 Bali, 2005. 156. p.

24 Cros Kárpáti – Gubicza – Ónodi, 2004. 1. térk.

25 A feudalizmus kori eredetű, a kézműves céhekhez hasonló ritualizáltságú – hegykorsó, hegyláda, hegykönyv, írott hegyszabályok, hegypecsét használata – szőlőhegyi gazdaközösségek működéséről és emlékmagyaráról bővebben lásd *Illés Péter: Paraszti szőlőhegyek a Délnyugat-Dunántúlon* (Vas, Zala, Nyugat-Somogy). Szombathely, 2020. 23–40. p.

26 *Égető Melinda: Vagyon szép szőlőhegyünk... Történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörvények körében*, 1629–1846. Bp., 2004. 90–96. p. (Documentatio Ethnographica; 21.)

vagyont jelentő területekké válva, nemzedékről nemzedékre tovább öröklődve ugyan jellemzően tovább aprózódtak (1 ha vagy kisebb), a saját földhöz és annak hasznához való ragaszkodás értéktudata mentén tömeges elterjedtségre tettek szert és maradtak fenn a közelmúltig. Így aztán a csak főleg kézi élőmunkával, kismértékű gépesítéssel, továbbra is a lokális családi munkaszervezetre hagyatkozva művelhető területek sajátos agro-biodiverzitást megtartó, táji–környezeti, de társadalmi–kulturális reliktum területté is alakultak. A már elhagyott szőlőhegyek régi gyümölcsfajtaiknak továbbszaporításával is foglalkozó és a tájfajtaikat kulturális értéként kezelő gyümölcsészmozgalom is kialakult.²⁷ Felemás helyzetüket jól mutatja, hogy ugyan a történeti kisparcellás paraszti szőlőhegyek legnagyobb része nem esik minőségi termőhelyként számontartott borvidéki besorolás alá, a poszt szocialista fogyasztói társadalomban a degradálódásuk is folyamatos, azonban regionálisan változó tájhasznosításuk mégis létezik.

Szőlőhegyi határhelyzetek a Délnyugat-Dunántúlon

A középkori eredetű paraszti, kisparcellás művelésű szőlőhegyek elsősorban a politikailag és gazdasági válságos történelmi korszakokban – pl. törökkor, világháborús konfliktusok – családi és egyéni szinten is egyfajta sajátos menedéket, túlélési lehetőséget biztosítottak a helyben élő falusi lakosságnak. Másfelől, sajátosan elzárt kisvilágokként, általános bizonytalan jogi helyzetük, az ott akár tartósan megtelepe-

dőknek a faluközösségben élőkhöz képest tisztázatlan társadalmi szerepe, deviáns életmódja miatt ezeket a helyeket bizonyos fokú liminalitás, az elfogadás és kirekesztődés határhelyzeteiben való társadalmi létezés is jellemezte évszázadokon keresztül.²⁸ A közép- és délnyugat-dunántúli kisparcellás szőlőhegyi területek a mezőgazdaság és a vidéki Magyarország 1948 után bekövetkező államszocialista modernizációja idején továbbra is megrekedtek maradványterületként a regionálisan változó határhelyzetükben. A monokultúrát megvalósító, árutermelő minőségi bortermelése nem voltak alkalmasak, ám az utóparaszti hagyományoknak teret engedő mivoltukban, ugyan térségileg eltérő intenzitással, de segítették a vidéki népesség túlélését, megtartását, így belső perifériakusságukban, a falusi társadalomban mégis hasznos területek maradtak. Mindazonáltal, a tradíció nyomására, a szőlőhegyhez, mint helyhez és saját tulajdonhoz való ragaszkodás hatására a „hegybéli” szőlő- és gyümölcssterületek, kaszálók, veteményesek gondozása megkövetelte munka a részleges önellátást biztosította és nem elsősorban a piaci érték előállítására irányult. Ez az önfenntartást lehetővé tévő funkció az 1960-as évekre azal is járt, főleg a zalai községek – pl. a történeti–néprajzi Göcsej kistáj – határában lévő szőlőhegyeken, hogy jelentős számban váltak „szőlőlakóteleppé”, anélkül, hogy saját közigazgatással rendelkező faluvá fejlődtek volna.²⁹

De nem csak a boldogulásra és megélhetésre vonatkozó racionális megfontolások működtették a szocializmus kori kis-

27 Farkas Judit: „Megtalálnak a fák.” Gyümölcsészmozgalom Magyarországon. = Ethnographia, 2018. 3. sz. 402. p.

28 Lásd Illés Péter: Tájfenntartó szőlőhegyi gazdaközösségek. Néprajzi, történeti és szociokulturális antropológiai írások az Örség, a Vasi-Hegyhát/Kemeneshát és a Kemenesalja kistájokról. Szombathely, 2017. (továbbiakban: Illés, 2017.) 117. p.

29 Tóth János: Göcsej népi építészete. Bp., 1965. 121. p.

parcellás szőlőhegyi földhasználatot. A növényi környezet- és földszeretet megélésének helyén túl, maga a saját tulajdonú szőlőhegyi földterület és a rajta álló gazdasági épület ugyan „munkatért” jelölt ki, ám értelmét a megörökölt életmódminták mentén a társas borfogyasztás, közösségi szórakozás elsődleges helyszínének megteremtésével, a létöröm megélésére való törekvéssel nyerte el.³⁰ Ez ugyan tömegesen a szocializmuskori városi és falusi fogyasztáshoz – kerékpár, autó, lakás, lakóház, élelmiszer, ruházkodás stb. –³¹ szükséges pénzbevétel biztosító intézményi munkavégzésen túli szabadidőben történt, azonban a sajátos preindusztriális léthelyzet, a természeti környezet változásaival együttesen alakuló, személyközpontú feladatok ciklikus végzése megmaradhatott továbbra is a már csak alternatív otthonos életvezetéshez.³² Azonban a Délnyugat-Dunántúl jellemzően aprófalvas régióiban a szőlőhegyi törpebirtokok fenntartásának gyakorlatait és megszervezését ismerő, annak értelmet adó korábbi falusi gazdálkodó nemzedékek kihalásával a városi központoktól távolabb eső, egykori szőlőhegyi területek elhanyagolása felgyorsult. Szélesebb társadalmi összefüggésekben ezt támogatta a modern, az urbanizációval kapcsolatos városias életmódminták elterjedése, az üdülőfunkció felértékelődése, a családi keretekben történő gazdálkodás presztízsének csökkenése is.

30 Illés, 2017. 32. p.

31 Bővebben lásd *Valuch Tibor: A falusi/paraszti fogyasztás változása a második világháborút követő évtizedekben.* = *Ethnographia*, 2021. 1. sz. 117–139. p.

32 Vö. *Ingold, Tim: Munka, idő és ipar.* In: *Idő és antropológia. Fordítások gyűjteménye.* Szerk. Fejős Zoltán, ford. Czárán Judit et al. Bp., 2000. 201–205. p. (Osiris Könyvtár. Antropológia)

Mikrokörnyezeti kulturális minták és személyes inspirációk

Az évszázados hegyközségek, a szőlőhegyi gazdaközösségek hagyományos művelői mára teljesen eltűntek. Azonban a személyes ifjúkori élményeken alapuló emlékeztük a családokon belül, a mai felnőtt nemzedékek tagjaiban még megvan, legyen azok helyben maradók, vagy akár generációk óta távol élők. A közös szőlőhegyi munkavégzésen túl, általában ezek az emlékek az önellátó borkészítésnek a bőséges családi ellátására vonatkoznak, ünnepek, Húsvétek, temetések, vagy éppen a szüret alkalmain keresztül.

A szőlőhegyek mély történelmi tradíciója, a szőlőművelésre és borkészítésre vonatkozó történelmi tudás mégha kevesekben is, ám bennük mégis erős vonzerőt jelent. A rendszerváltást övező gazdasági átmenet jellegzetes nemzedéke volt, akik a családi tradíció tudatában, már középkorúvá vagy idősebbé válva, a megfelelő anyagi bázis teremtméve kezdtek a saját tulajdonú szőlőterületek műveléséhez és a kapcsolódó borászathoz. Az egykori zártkerti területek tovább öröklődve, bizonyos fokú szakértelemmel párosulva mai napig kiegészítő gazdaságként működhetnek, az útkeresésük folyamatos. Ám tevékenykednek azok is, akik a helyi hagyományok ismeretében éppen a háztáji és zártkerti gazdálkodásban szerzett élmények miatt, azok ellenében próbálnak teljes termesztési és borászati technológiai megújulással immár piacépes terméket készíteni. Mindezt egyéni innovatív, alkotói tevékenységként felfogva, ami akár konfliktusos helyzetek felvállalásával is együtt jár a hagyományos termelési mintákat követő helyi közösséggel.

A 3 ha-nál kisebb területen gazdálkodók nem tekintik magukat borásznak, inkább hobbiként fogják fel tevékenységüket.

A kistermelők között megjelentek olyanok is, akik vendéglátós végzettséget szerezve és a vidéki turizmussal kapcsolatos vállalkozásukat, vagy abba bekapcsolódva egészítik ki annak termék- és szolgáltatás kínálatát saját szőlőtermesztéssel és azon alapuló borkészítéssel. Szemléletmódjuk trendkövető, a nagyobb hazai vagy neves külföldi borvidékek által diktált gasztronómiai és borturisztikai kínálati elemeket igyekeznek követni, utánozni, nem csak az előállított termékek, hanem a helyi szolgáltatások kapcsán.

A regionális városi központokban újfajta közvetítő közegként működnek a kereskedők vinotékái, valamint a vendéglátóhelyeken szervezett borkóstoló és borvacsora rendezvények, a kiemelt turisztikai központokban tartott nyári néhány napos gasztronómiai és borfesztiválok. Azon túl, hogy főként az országos és regionális márkásított borkínálatot ismeretik meg, egyben a környezetükben lévő tradicionális termőtájakon addig ismeretlen borfogyasztási viselkedési és kifejezési formákat, az uniformizálódó, urbanizált borkultúra normáit terjesztik és követelik meg. Ezek azonban olyan műveltség- és értékrendbeli, a társadalmi hierarchiát kifejező különbségeket hordoznak, amelyek az attól eltérő helyi szőlőhegyi termelési tradíció és borfogyasztási közösségi-társasági szokások – pl. pincéknél poharazgatás, közös dalolás, katonatörténetek, pajzán mesék –³³ követőit a saját hagyományaikba, megszokott társadalmi közegükbe való bezárkózásra is kényszeríti, a nemzedékváltásokkal pedig meg is szünteti. Nem mellesleg, a Kárpát-medencei borászati kultúrát a fesztiválok rendszeresen képviselő, nyugat-európai középkori mintákat követő borlovagrendek

33 A hagyományos szőlőhegyi borozgatásokról lásd Zágórhidi Czigány Balázs: *Oszkó*. Bp., é. n. 147., 150–151. p. (Száz magyar falu könyvesháza)

a délnyugat-dunántúli hegyközségi tradíciók túlélő közösségi hagyományaiban ismeretlen hierarchizáltságot – pl. lovagi székek, elnök, kancellár, marsall stb. –, szertartásosságot és jelképhasználatot – pl. zászlók, lovagi kard – népszerűsítenek.³⁴ Valójában nem a tájspecifikus kulturális kontinuitást, hanem az újrakezdést és az ahhoz kapcsolódó hagyomány alkotást, a fogyasztói kapitalizmus aktuális trendjeibe – pl. kulinária – történő, tervezett, kutatás-fejlesztésen alapuló integrációt támogatják.

Helyi hagyomány tisztelet és innovációra törekvés

A már boreladási engedéllyel rendelkező, az egyre szigorodó adminisztrációs terheknek és törvényi szabályozásokat betartani igyekvő családi pincészetekben a nemzedékváltásokkal az árutermelő vállalkozás fejlesztése esetenként a jövedelem kiegészítésén túl, a főállású foglalkozás megteremtéséhez is elvezetett. Ennek jelentősége, hogy a közelmúltig nem csak földrajzi, hanem erős mentális és kulturális elszigeteltségben lévő lokális bortermőhelyeken – pl. Kőszeg-hegyalja, Vas-hegy – is törekvés tapasztalható a piacképes borkultúra megteremtésére.³⁵ A több generációs családi örökségben rejlő potenciál kihasználásának egyéni életútjai a nagy társadalmi gazdasági változásokhoz, a (globális) borvilágban és a borfogyasztásban történő átalakuláshoz valódi lokális és mikroszintű alkalmazkodás példázatai, amelyek egyben a társadalmi átalakulást tükrözik.

34 Csuták János: *A Rend ajánlott olvasmánya*. Vasszécseny, 2019. 145–162. p.

35 15, főleg családi borászati vállalkozás és egy szövetkezet által lefedett kisregionális összefogás mentén jött létre a saját internetes és közösségi oldalt működtető közösség (Kőszegi Borászok).

A hagyományos gazdálkodási habituson túlmutató területnövekedés egyre fokozottabb hatással van a termesztési és borkezelési technológia, illetve termékkínálat megújulás igényére. Napjainkban már az 1 ha alatti hobbi szintű gazdálkodáshoz is elengedhetetlen bizonyos fokú gépesítés, mint például a motoros permetező vagy a talajműveléshez használt kustraktor. A több, vagy akár 10 ha feletti területek művelése pedig intenzív gépesítést és szervezeti fejlesztést igényelnek, ugyanakkor a családi vagy bér munkás kézi munkaerő így is szükségszerűen jelen van az olyan munkálatokhoz, mint a telepítés, a zöldmunka, a metszés és a szüret, még ha helyi munkaerőt egyre nehezebb is alkalmazni. A legegyszerűbb szintű termelői borkimérésen túl, a palackozott borok értékesítéséhez az állami előírásoknak megfelelő és felszerelt külön palackozó, mosó, tisztító helyiségeket kell biztosítani.

Az európai uniós vidékfejlesztési támogatási rendszer a kisparcellás szőlőhegyek megörökölt területeinek művelőire, a hagyományos termelők utódaira is hatással volt. Az eredeti, szőlőtermesztő funkció megtartása az egyéni útkeresés, a helyi hagyományos fahordós érlelés és erjesztésű borkészítés újragondolására is készíteti a termelőket. A termesztési és borkészítési technológiai váltás egy lehetséges fejlődési iránya az organikus borászat irányába mutat, ami újdonsága miatt még meglehetősen kísérletező jellegű. Lényege, hogy a szőlőtermesztés során csak szerves trágyát alkalmaznak, a felszívódó növényvédő vegyszereket elhagyják, a kén használatát alternatív, a természetben is megtalálható, lebomló szerekkel, gyógyteákkal, ún. preparátumokkal váltják ki, csökkentik le. Az ilyen ökológiailag előállított alapanyagból biobor készül, ami a borkezelésben a kén használatának mérséklésén alapul.

Borászati vállalkozásban működő ökológiai pincészet laboratóriumszerű modern eszközei. Gencsapáti (A szerző felvétele, 2021.)

A biodinamikus gazdálkodás figyelemmel van a szőlőterület és környezete egymásra hatására, a természet ciklikusságára, azokat egységben kezeli. A natúr borok pedig kizárólag őshonos élesztőtörzsszel erjeszthetők, erjedésekor ként nem használnak, a borkezeléshez semmilyen adalékanyag nem adható. A naturálisnak minősített borok készítése a tömegborok előállítását elutasító franciaországi mozgalomból indult el, amelyek eredendően kis családi pincészetekből származnak.³⁶ Ezek az eljárások kistermelői szinten is alkalmazhatók, viszont a hagyományos családi szőlészet–borászathoz képest igen eltérő felfogású talaj- és zöldmunkát, növényvédelmet, érés követést, valamint erjesztést és érlelést, borászati eszközhasználatot követelnek meg.

³⁶ Mód László – Simon András: A terepmunka lehetőségei a borglobalizáció világában. In: Ethno-Lore. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve. 34. Főszerk. Balogh Balázs. Bp., 2017. 263. p.

Tájhasznosítás és hibridizáció

A vidék társadalom hagyományos kistáji, azon belül is kisfalusi kulturális sokszínűsége emlékeztette vált, helyenként és térségenként változó módon már az emlékezetük is veszendőbe megy. Az épített emlékek, mintegy töredékes módon, részleteiben, magányosan, eredeti életvilágukat túlélve és esetenként talán idegenként is hatva maradtak fenn a ma embere számára. A falvak határában, erdőségeiben megbújó kisparcellás szőlőhegyek reliktumai – pl. ódon prэшázak, szőlőhegyi kereszték, kutak, gyalogtőkés szőlők, öreg gyümölcsfák stb. – még a falusi architektúráis környezethez képest is perifériusabbak. A kulturális önellátást nyújtó akár sok évszázados közösségi hagyományok is vagy kívülről láthatatlanul beszűkültek az idősök közé, vagy mint „felelevenítendő” ünnepi alkalmak, rendezvényelemek nyernek aktualitást a helyi nyilvánosságban.

A 20. század második felétől egyre intenzívebben a különféle szabadidős fogyasztási igényeknek alárendelődő kisparcellás művelésű szőlőhegyeken az egyének, családok és különböző közösségeik, intézményeik lokális mély szintjén igen eltérő válaszokat, menekülő utakat és útkeresést találunk. Az elmúlt 3 évtizedben beinduló családi vállalkozások jelentették alapjaiban a szerves megújulást a minőségi bortermő vidékeken, a „szőlőhegyi rendszerváltást”, a kapitalista piaci termelésbe való sikeres bekapcsolódást, amelyek ma már fejlődési mintát is jelentenek. Az egykor történeti paraszti, majd utóparaszti (zártkerti) kisparcellás szerkezetű szőlőhegyek sajátos önellátó vegyes gazdálkodást folytató hegygazdáinak utódainak nagy része vi-

A visszaerdősülés és a szőlőhegyi tájmentés állapota. Olaszfa, Hosszú-hegy (A szerző felvétele, 2021.)

szont mára leginkább hobbi szinten folytatják a szőlőtermesztést, valamint az ahhoz kapcsolódó borkészítést, a gyümölcsös területek, veteményesek gondozását. A kéziszerszámokat azonban mezőgazdasági gépek váltják fel, ám még így is a természetközelség megélése, a termőföld megmunkálása ősi ösztönének kiélése jegyében, valamelyest az önellátást is szolgálva és a regionális hagyományos földhasználati formát tovább éltetve. Tömegével áll a Délnyugat-Dunántúlon az elhanyagolt, felhagyott parcella, a földterületek művelésének felhagyása az elmúlt évtizedekben jelentős visszaerdősülést – pl. agresszív akácosodás ökológiai problémája – is eredményezett.

Az aprófalvakból történő elvándorlás és öröklések után a zavaros tulajdonosi viszonyok is gátolják a telkek megújulását, a szőlőhegyi területek fejlődését. A földterületek megművelésének igénye gyakran már csak egyéni törekvés akár a családokon belül is. A szőlőhegyi valódi gazdaközösségek megszűnésével, vagyis működő, történelmi értelemben vett hegyközség híján a kertművelők egyénileg oldják meg a területvé-

delmet is.³⁷ A vadkárók – pl. őz, nyúl, vad-disznó – megszorodása miatt az elmúlt évtizedben újfajta tájalkotó tényezőként jelentek meg az egyes szőlőhegyi parcellákat övező, megvásárolt elektromos kerítések, a „villanypásztor”, illetve egyre többen hállóval védik a lugasokat a madarak, illetve a jégeső ellen. Egyes településeken legújabbban, szigetszerűen – pl. Magyarlak, Oszkó –, az egykori szőlőhegyek helyén fekvő összefüggő nagyobb zárkerti területek köré vadkerítés rendszert is telepítettek.³⁸

Jellemző, hogy a mai szőlőhegyi, akár csak kis mennyiségű házi termények feleslegei már nem jutnak el a közeli városi központok konvencionális piacaira, a falusi lakosság a lakóházakat övező kertekben sem foglalkozik tömegesen kertműveléssel. Az aprófalvak határában húzódó szőlőhegyi telkeken termő szőlőből is egyre több telektulajdonosnál inkább a könnyebben elkészíthető és eltartható pálinka készül a többi gyümölcsterményhez hasonlóan. Az egykor oly közönséges, házi készítésű szörpök, aszálványok, kerti gyümölcsök is mint kis mennyiségű kuriózumok kerülnek árusításra termelői piacokon, vagy házaknál (pl. becsületkassza Kőszeg-hegylánján). Ilyen formán maguk is az élménykínálathat bővítésében játszanak szerepet, kiegészítve csupán a globális fogyasztói társadalom alapját és fennmaradását képező élelmiszeripari túltermelést. A szőlőhegyek gyümölcsös kaszálóinak szénája sem jelent már széles társadalmi körben saját felhasználású vagy értékesíthető hasznot a háztáji állattartó gazdaságok megszűnésével. A falvakat elhagyók okozta társadalmi változások mentén a saját termésen alapuló őszi szőlőhegyi szüretnek legfeljebb, mint családi, rokon, baráti és munkatársi együttműködés alkalmi maradtak fenn az ezredfordulót követő évtizedekben. Hasonlóan a disznóvágás téli családi ünnepi eseményeihez, mely alkalmakkor már nem is a saját nevelt, hanem az idényre megvásárolt disznóhús feldolgozása jelent kooperációt valamiféle kölcsönösségi viszonyban, közös szórakozásként.

A hagyományos szőlő- és gyümölcs-termesztésen, kertművelésen alapuló földhasználat beszűkülésével párhuzamosan újfajta tájhasznosítási folyamatok is megindultak. A zártkertek hagyományos kiscsaládi gazdálkodása helyett az egykor szőlőhegyi parcellák új társadalmi funkciókat nyerhetnek el, vagy azokkal egészülhetnek ki. Az urbanizációval kapcsolatos városias életmódminták 1970-es évektől történő terjedése, a családok rekreációs célú telekigénye mentén a területek hétvégi házakként hasznosulnak. Legújabbban pedig a parasztházak vidéki idillt megjelenítő szerepéhez hasonlóan a szőlőhegyi épületek, immár komfortosabbá téve, a közvetlenül kapcsolódó területeket pedig újfajta térelemekkel kiegészítve – pl. pergola, tűzrakóhely, grillező, gyerekhinta – vendégházakká alakítják. Törekedve a vidéki turizmus aktuális trendjeihez való igazodásra, elsősorban a turisztikailag már eddig is jelentősen érintett térségekben. Ezek a vidéki vendégházak a periférikus pozíciót igyekeznek értéként hasznosítani azáltal, hogy alternatív másság élményt kínálnak az urbanus „zajos” életmódmintáknak. Így az eredetiség illúzióját, az átélhető természetközelséget, magát a csendet és nyugalmat, a szabadság érzetét alakítják termékké és

37 A magyar hegyközségi rendszer átalakulásáról összefoglalóan lásd *Csoma Zsigmond: A magyarországi hegyközségek 20. századi megszüntetése és újjászervezése*. In: Tradicionális agrárközségek, mezőgazdasági szövetkezetek a Kárpát-medencében, 19–21. század. Tudományos konferencia előadásai. Eger, 2010. október 6–7. Red. Tivadar Petercsák. Eger, 2011 195–204. p. (Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Nova series; 38.)

38 Bővebben lásd Agrárminisztérium Zárkerti Programja.

Szőlőhegyi emlékezethely: hegybíró emlékére 2007-ben állított kopjafa. Sótorny, Kómár-hegy
(A szerző felvétele, 2021.)

Tájformáló szimbolizáció: szőlőhegyi túraútvonalon elhelyezett szöveges tábla. Balatonkeresztúr. Felső-hegy
(A szerző felvétele, 2021.)

Értékmérés: a helyi polgármester által megújuló Pehm-birtok. Csehimindszent, Bükkfői-hegy (A szerző felvétele, 2021.)

Térhasználatba való tervszerű beavatkozás: szőlőhegyi szabadidős sáv. Lukácsháza, Csömötei-hegy (A szerző felvétele, 2021.)

szolgáltatással. Egyes helyeken program-szerűen a táji, természeti és népi építészeti archaizáló adottságokat spektakulármént, vagy akár a hagyományos munkafolyamatok reminiscenciáit – pl. vadkovászos kenyérsütés, paradicsomos fajtaismertető, paraszt-szilva szedés stb. – hasznosítják, az azokban való részvételt pedig alkalmi élményként kínálják a turizmus keretein belül. Az egykori szőlőhegyi gazdasági épületek elveszítve szőlőfeldolgozó és bortároló funkciójukat, a vidéken kalandot keresők nomád turizmus igényét elégíthetik ki.

*Spektákulummá alakítás: a 2020-ban megnyílt múzeumszerű Oszkói Pincetájház. Oszkó, Új-hegy
(Fotó: Sohajda Zsuzsanna, 2021.)*

Magyarország 2004-ben történt Európai Unióhoz való csatlakozását követően egyes szőlőhegyi területek szigetszerűen az európai vidékfejlesztési paradigmát megvalósító helyi közösségi kezdeményezések (LEADER) és tervezett beavatkozások terévé – karakteres pl. Lukácsháza Csömötei-hegyén – is váltak. Ezek komplex mintázataiban összekapcsolódnak az országos és regionális gazdasági adottságok, a fogyasztási trendek, az egyes lokalitásokon belüli hatalmi változások, a mai passzív és aktív tulajdonos nemzedékek vagyoni és mentálisbéli, szellemi-tudati különbségei, a hagyományvesztés és a hagyományalkotás egymásra hatásai, a mikroszintű társadalmi kapcsolatok változásai és a különféle távoli helyek közötti társadalmi kapcsolatok dinamikája, valamint a technológia fejlődés esz-

közeinek – gépek, infokommunikációs eszközök, internetes platformok – térnyerése. A kulturális emlékek, hagyományos tudások és ismeretek, mint tudati tartalmak, eszmei értékek, gazdasági szereppel ruházódnak fel a vidékfejlesztési összefüggésekben, az azokat megvalósító önkormányzati és civil társadalmi aktivitásokban, rendezvényekben. Ám csak a reflexív módon az örökségpotenciált felismerő, a hagyományos műveltségelemekre érzékeny közösségekben és főként a rurális öko- és borturizmus – pl. „nyitott pincék” – kereteiben. Ugyanakkor az újfajta borászati és egyéb vegyes gazdálkodást – szőlő- és gyümölcsstermesztés, ló- és kecsketartás – végző kistermelői vállalkozások, a helyi fejlesztések, a lokális emlékezet- és értékközösségek aktivitásai, a helyekkel kapcsolatos ismeretek és kép-

zetek rekontextualizálása – pl. kitáblázott túraútvonalak – a turizmusban, valamint a reliktum területeken történő értékmentő aktivitások, mind együttesen fokozzák a helyi társadalmak hibridizációját, helyenként egészen különféle mintázatokban.

Ma már érzékelhető, hogy a tervszerű beavatkozásokat megvalósító tájalakító fejlesztések eredményeként bővülő és terjeszkedő élménykínálat – pl. kilátók, szabadidős sáv – hatására a perifériákon is megélnékülő turizmus a helyi társadalmak szociokulturális környezetét is átalakulásra, megújulásra ösztönzi. Ami azonban nem a termőtájak hagyományos termelési kultúrájának fennmaradása irányába hat, hanem egyes szőlőhegyek, vagy csak azok tájrészletének szigetszerű szabadidős fogyasztói térré alakulását, kommodifikációját gerjeszti. Elsősorban pedig azokban a térségekben, ahol a tájváltozás során jelentős megőrzött népi építészeti emlékek is fennmaradtak, egyben aktív közösségi értékmentő tevékenységek szintereivé is váltak az egykor valóban szőlőhegyek. Ennek karakteres példája a 2021-ben 33 ha területtel megalakult a Vasi-Hegyhát Natúrpark, a magyarországi natúrparkhálózat 17. tagjaként, integrálva az ökoturizmus folyamataiba a kiemelt „tájértéknek” elismert térségbeli szőlőhegyi területeket.

Összefoglalás

A tanulmány azokat az összetett és számos párhuzamossággal terhelt társadalmi–kulturális folyamatokat kívánja értelmezni, amelyek a kistermelői családi gazdálkodás visszaszorulása következtében napjainkban erőteljesen áthatják a magyar vidéki társadalom tájhasznosítási törekvéseit, tendenciáit. Ennek egy speciális területe a Délnyugat-Dunántúl jellemzően apró- és kisfalvas

régiója, ami egyben a kisparcellás művelésű szőlőhegyi területek elterjedtségének jellegzetes térsége is. A 21. századi kisparcellás művelésű szőlőhegyek maradványai ugyan csak egy tájalkotó eleme a délnyugat-dunántúli aprófalvas országrész külterületi föld- és területhasználatának, átalakulásuk viszont mintegy tükörképe a rurális hibrid társadalmak létrejöttének és változásainak. Ezek az akár sok évszázados történeti szőlőhegyek az elsősorban önellátó, csak kis részben árutermelő paraszti–kisnemesi mintájú borkultúra tradicionális helyei voltak a 20. század közepéig. Az 1950-es évektől kialakított szocialista típusú mezőgazdaságában maradványterületként zártkertté minősítették őket, ami évtizedekig konzerválta a családi munkaerőn alapuló hagyományos kistermelést, a vegyes tájhasználati, de már csak utóparaszti falusi tevékenységeket (pl. szőlőtermesztés, kaszáló gyümölcsök, kertek). Jellemző módon a kisparcellás művelésű szőlőhegyek nem váltak minőségi árutermelő bortermelő helyekké. Az 1989–1990. évi politikai rendszerváltást követően mégis tömegesen maradtak fenn ezek az egykor valóban szőlőhegyi területek, amelyek a modern fogyasztói társadalmi igények fokozatos megjelenése mentén egyre inkább elvesztették önellátó gazdálkodási funkciójukat, részben hobbykertes és hétvégi házas üdülőterületté váltak, illetve felhagyásukkal megkezdődött a degradációjuk, visszaerdősülésük. A 21. században a regionálisan is változóan átalakuló, hibrid vidéki társadalomban a mai napig létezik tájhasznosításuk, amelyekben párhuzamosan jelen van a családi mikrokozmoszról megörökölt hagyományos kulturális minták hatása, a családi borászati vállalkozásokat megteremtő és fenntartó innovációra törekvés, valamint az európai vidékfejlesztési paradigmát érvényesítő tervezett beavatkozások, projektek hatása egyes szigetszerű tájrészleteken.